

Kozma Krisztina

A jelnyelvi fejlődés kezdeti szakaszai siket és halló gyermekeknél

A kutatási eredmények szerint a jelnyelv elsajátítása siket gyermekeknél ugyanolyan ütemben és fázisokban történik, mint a hallóknál a hangzó nyelv fejlődése. Az első jelek már egyéves kor előtt megjelennek, és a jelkincs az első két évben gyorsan bővül. A korai jelnyelv-elsajátítás három helyzetét vizsgálja a tanulmány: siket gyermekekét siket és halló szülők környezetében, valamint halló gyermekek fejlődését jelnyelvhasználó családokban. A vizsgálat központjában az első jelek állnak, ezek megjelenési ideje, szerkezeti felépítése, összetevőinek az elemzése. A megfigyelések, a szülői visszaemlékezések lehetőséget adnak arra is, hogy a kezdeti jelnyelvi kommunikáció sajátosságait is megismerhessük: hogyan hívja fel a gyermek figyelmét az édesanya, milyen kézformák jelennek meg először, hogyan változik a jelnyelvhasználat az idő folyamán.

Bevezetés

A jelnyelvek a siket közösségben kialakult kódrendszerek. 1960 óta a több országban folyó nyelvészeti kutatások egyértelműen megállapították, hogy a gesztikuláris-vizuális jelnyelvek önálló nyelvi rendszernek tekinthetők (Mongyi–Szabó 2004). A jelnyelvek a természetes emberi nyelvvel szemben támasztott kritériumoknak is eleget tesznek (Bartha–Hattyár–Szabó 2006). A jelnyelvhasználók körének vannak tökéletesen halló tagjai is. Ők azok, akik hidat képeznek a két világ, a hallók és a siketek világa között. Közülük többen nem felnőttként ismerik meg a jelek világát, hanem siket szüleiktől gyermekkorukban sajátítják el a jelnyelvet.

Magyarországon a siket gyermekek korai (hallás)fejlesztésének célja a hallásmaradvány használatának, valamint a szájról való olvasási képességnek a fejlesztése, mellőzve a jelnyelv használatát. Ezek a foglalkozások nem elegendőek ahhoz, hogy egy siket gyermek leküzdje a hangzó nyelv használatával kapcsolatos nehézségeit. A siket szülők siket gyermekei spontán módon sajátítják el otthon a jelnyelvet, így számukra a grammatikai és a kommunikatív kompetencia megfelelő szintje elérhetővé válik. De azok a siket gyermekek, akik halló családban születnek, az óvodába vagy az iskolába lépés előtt egyetlen nyelvet sem sajátítanak el, vagyis a grammatikai és a kommunikatív kompetenciájuk nem fejlődhet megfelelő ütemben. A korai jelnyelv-elsajátítás segítené ezeknek a siket gyermekeknek a későbbi iskolai fejlesztését és fejlődését. Ezért fontos, hogy a halló családban felnövő siket gyermekek jelnyelvi fejlesztésének módszerében a kidolgozás kiindulópontja a jelnyelv-elsajátítás típusainak és szakaszainak a feltérképezése legyen.

A jelnyelv elsajátításának több típusa különíthető el. A siket szülő siket gyermekét természetes módon, kezdettől fogva jelnyelven vezeti be a világba, ismerteti meg vele az őket körülvevő környezetet. Ez a gyermek számára az első, a legkönnyebben elsajátítható nyelv, ezen tudja magát a legjobban, legpontosabban kifejezni. Ebben az esetben a siket gyermek magyar jelnyelvi inputot kap, és ez a kód esetleg kiegészül a szülő részéről artikulációval, hangadással. Ilyen jelnyelvhasználó környezetben ezek a gyermekek megfelelő időben kezdik a nyelvelsajátítást, így elméjükben kiépül egy nyelvi rendszer (Hattyár 2008). Ha a szülők folyékonyan használják a jelnyelvet a gyermekükkel is, akkor kétéves kortól – életkoruknak megfelelő módon – már a gyermekek is pontosan fogják ezt használni (Baker – van den Bogaerde – Woll 2005: 49).

A másik típus esetében a siket szülő halló gyermekével is magyar jelnyelven kommunikál, ám ezt erősebben egészíti ki hangadással. Ebben a helyzetben dönthet a szülő úgy, hogy a magyar jelnyelvnek egy jelelt

változatát alkalmazza, vagyis jelnyelvhasználatát a magyar nyelv szórendje szerint szervezi, vagy használhat kevert változatot, így a jelelt változat mellett magyar jelnyelvi formákat is, például siketes mimikát, kevesebb artikulációt. Ez utóbbi esetben egy halló szülőnek vagy nagyszülőnek általában nagyobb szerepe van abban, hogy a gyermek hangzó nyelvi kompetenciája is fejlődjön, vagyis ilyen módon a két nyelv együtt alakulhat.

A siket gyermekek többsége (90-95%-a) halló családokban születik (Agrawal 2005). Ezek a gyermekek otthon nem találkoznak jelnyelvvel, a szülők hangzó nyelven kommunikálnak velük, ezért nyelvi fejlődésük később kezdődik (Hattýár 2008). Vannak olyan halló szülők, akik ezekben az esetekben kontaktkódot használnak gyermekükkel, vagyis a hangzó nyelv és a jelnyelv segítségével létrehoznak egy otthon használatos jelelt nyelvi változatot.

Jelen dolgozat három különböző helyzetet vizsgál, a jelnyelv-elsajátítást siket szülők siket gyermekeként, siket édesanya halló gyermekénél, illetve halló anya halló gyermekénél. Közismert, hogy a halló csecsemőkhöz hasonlóan a siket babák is elkezdnek gagyogni, de néhány hónappal később ennek gyakorisága csökken, helyette a kéz veszi át a szerepet, és megjelenik az úgynevezett manuális gagyogás (Baker – van den Bogaerde – Woll 2005: 46). Minden csecsemőnek mozognak a kezei, a korai spontán gesztusok a kezdeti felnőtt-gyermek interakciókban nagyon fontosak, körülbelül 9 hónapos korig jellemzőek. A jelelő szülők azonban ezekre a természetes gesztusokra szándékos kommunikációként reagálnak, jobban megerősítik a korai jeleket. Ezért nehéz az átmenetet megállapítani a kezdeti szimbolikus kommunikáció és az első jelnyelvi jelek között.

Az első felismerhető jelek 8,5-8,6 hónapos kor körül jelennek meg (Bonvillian–Orlansky–Novack 1983: 1439; Agrawal 2005); Mayberry és munkatársa megfigyelései szerint 10 hónapos kor körül (Mayberry–Squires 2006: 4), de átlagosan 6–11 hónapos kor között, vagyis korábban, mint ahogy a halló gyermekek az első szavakat mondják. A motoros kontroll a kezek irányítása felett korábban kialakul, mint a hangadás felett, a vizuális kéreg korábban érik (Bonvillian–Orlansky–Novack 1983: 1436). Agrawal a jelenséget azzal magyarázza, hogy a fejlődés a jeleket tanuló gyerekeknél a Piaget által meghatározott úgynevezett szenzomotoros szakaszban kezdődik, míg a beszédé egy későbbi periódusban (Agrawal 2005).

Megfigyelések igazolták, hogy a jelnyelvet tanuló gyermekeknél kétéves korig nagyobb a jelkincs, mint a hallóknál a szókincs (Bonvillian–Orlansky–Novack 1983: 1437; Baker – van den Bogaerde – Woll 2005: 47). Feltételezhetnénk, hogy a korai szótári fejlődés gyorsasága a jelek ikonikus tulajdonsága miatt alakul így. Az ikonikus azonban csupán megkönnyíti a jelek tanulását, és a kezdeti jelkincsnek mindössze harmadát teszik ki az ikonikus jelek. A gyermekek az őket körülvevő emberekre, állatokra, tárgyakra, eseményekre utaló jeleket sajátítják el először, ugyanúgy, ahogy a halló gyerekek is. Általában 8–11 hónapos kor között négy jelet már használnak a jelnyelvet tanuló gyermekek (Woolfe–Herman–Roy–Woll 2010: 329), ez a szám egyéves korban már tíz jelet jelent (Mayberry–Squires 2006: 5), míg a 18 hónapos kort elérve már közel ötven jelet használnak.

A kutatás

A kutatás célja

Jelen dolgozat célja a jelnyelvfejlődés kezdeti szakaszának és jellegzetességeinek a bemutatása. A vizsgálat arra helyezi a hangsúlyt, hogy

- mikor jelennek meg az első jelek, illetve hogyan bővül a gyermekek jelkincse;
- milyen szerkezetűek a kezdeti jelek;
- az első jelek összetevői milyen jellemzőkkel rendelkeznek.

Az adatközlők

A korai jelnyelv-elsajátítás vizsgálatára a legmegfelelőbb közeg az a család, ahol a szülők és a gyermekük is siket, és jelnyelvet használnak. A fentiekből látható, hogy kevés ilyen eset van, és a közvetlen megfigyelésre, felvételek készítésére is csak néhány alkalom nyílik. Jelen vizsgálatban négy gyermek vett részt, két siket és két halló. Mind a négy gyermek megfigyelése 10–12 hónapos koruktól 16–18 hónapos korukig tartott az édesanyák segítségével.

A két siket gyermek kislány (L1 és L2), születésük óta siketek. A szülők a gyermekek születése után röviddel már tudták, hogy a kislányok hallássérültek, a szülők is prelingvális siketek, vagyis egy nyelv elsajátítása előtt következett be náluk a hallásvesztés (Bartha–Hattyár–Szabó 2006: 862). L1-gyel az édesapja kezdettől fogva jelnyelven kommunikál, édesanyja inkább a hangzó nyelvet választotta, majd körülbelül egyéves korától kezdett párhuzamosan jelelni és beszélni is vele. Az édesanya egy kevert jelnyelvi változatot használ, vagyis a magyar jelnyelvi megnyilatkozását időnként artikulációval és bizonyos esetekben hangadással is kíséri. L1 még nem tesz hangzó nyelvi megnyilatkozásokat. L2 édesanyja kezdettől fogva párhuzamosan használja a jelnyelvet és a hangzó nyelvet is, tudatosan, jelnyelvi dominanciával, de kislánya a jelnyelvi kommunikációs módot választja. Mindkét gyermek rendszeresen jár korai hallásfejlesztő foglalkozásokra, bölcsődébe még nem.

Az egyik halló gyermek (L3) szintén kislány, édesanyja siket, az anyai nagyszülők is siketek, az édesapja azonban halló. Az édesanya jelnyelven kommunikál gyermekével születése óta, édesapja hangzó nyelven. A kislány mindenkivel jelel, akkor is, ha valaki beszél hozzá. A másik halló gyermek kisfiú (F), szülei hallók, édesanyja másfél éves koráig hangzó nyelvet és jelnyelvet párhuzamosan használva kommunikált vele.

Anyag és módszer

A szülőket a vizsgálat lezárása előtt körülbelül fél évvel arra kértem, hogy gyűjtsék gyermekük jelnyelvi megnyilatkozásait, írják le a jeleket, illetve próbálják azt is rögzíteni, milyen formában jelent meg az adott jel, és mikor. Kértem, hogy visszamenőleg is írják össze, milyen jeleket használt már a gyermekük. Miután a szülők megtudták, hogy figyelniük kell néhány hónapon keresztül gyermekük jelnyelvi fejlődését, tudatosan jegyzeteltek, a korábbi jeleket pedig emlékezetből írták le.

A gyűjtés nem ad maximálisan pontos listát arról, hogy a gyermekek melyik hónapban milyen jeleket használtak, és ezek pontosan hogyan alakultak. Több esetben a szülők az emlékeikre hagytakoztak, pontos feljegyzést csupán az egyik anyuka készített. Három édesanya rendelkezik jelnyelvészeti ismeretekkel, vagyis ezt a tudást a jegyzeteléskor fel tudták használni, és ez pontosította az adatokat.

A jelnyelv elsajátítása siket gyermekeknél is ugyanolyan fázisokban történik, mint a hallóknál a beszéd fejlődése (McEntee–Kyle–Ackerman 1996). Természetesen egy halló anyukától tanulni, olyantól, aki nem a siket közösségben használatos magyar jelnyelvet használja, hanem egy sajátos, kevert kódot, illetve párhuzamosan használja együtt a hangzó nyelvet és a jelnyelvet, egészen más, mint egy siket anyukától elsajátítani a vizuális nyelvet. A fejlődés szakaszai azonban így is megvizsgálhatók.

Többször is volt személyes találkozó, többnyire egy-két havonta. Ezeken az alkalmakon a gyermekek jelnyelvi megnyilatkozásának megfigyelésére koruk miatt ritkán nyílt lehetőség. Találkozásainkkor az édesanyák a listájuk alapján megmutatták a jeleket, amelyeket egy grafikus kivitelű fonológiai lejegyzési rendszer segítségével (HamNoSys – Hamburg Notation System for Sign Languages) lejegyeztem. Ezzel a lejegyzési rendszerrel a jelek formai jellemzői részletesen megadhatók, illetve később visszaolvashatók. Emellett megpróbálták elérni – többnyire ábrák, képek segítségével –, hogy a gyermekek is mutassák az adott jeleket. Így lehetőség nyílt a jelek részletesebb vizsgálatára.

Minden jelnyelvi jel tovább bontható összetevőkre, ezek a következők: kézforma, jelkivitelezési hely (vagyis ahol a jel a térben megjelenik), orientáció (az ujjak iránya, illetve a kéz és a test síkja által bezárt irány), mozgás (a karok, a csukló és az ujjak mozgása), mimika és szájkép. Az elsajátított jeleknél az első négy összetevőt vizsgálom részletesen. A jelnyelvi jelek átírására a jelnyelvészetben hagyományosan elterjedt csupa nagybetűt használok, például: ALSZIK.

Elemzés

A jelnyelvi kommunikáció vizuális csatornán történik, vagyis a szemkontaktus megteremtése az elsődleges. A gyermek figyelmének felkeltése, irányítása a vizsgálódás közben annak érdekében, hogy a szülő a vizsgálódás tárgyát „megnevezze”, nehezebb, mint hangzó nyelv használata mellett. Lehet úgy jelezni az adott jelet, hogy az anya a gyermeket átöleli, és az ő teste előtt jelez, például meseolvasáskor; máskor magára kell vonnia a figyelmét egy érintéssel, egy mutatással, egy intéssel a gyermek látómezőjében (Bartha–Hattyár–Szabó 2006: 863). A szülők inkább ez utóbbi módszert alkalmazzák, lényegesnek tartva a szemkontaktust, illetve azt, hogy a gyermekek teljes egészében, pontosan lássák a jeleket. Ilyenkor arra is oda kell figyelni, hogy nem elég megmutatni az adott tárgy vagy jelenség jelét, előbb rá kell irányítani a gyermek figyelmét, majd következhet a jel mutatása, de történhet fordítva is. A szülők azt figyelték meg, hogy F másfél év után már többnyire automatikusan is a szülőre nézett, ha érzékelte, hogy mozog a keze, a siket szülők gyermekei pedig már egyéves kor körül folyamatosan keresték a szemkontaktust, továbbá náluk figyelhető meg, hogy a környezetükben lévő más személlyel is, sőt a gyermekek egymással is ezt teszik.

A gyermekekkel történő jelnyelvi kommunikáció során a jelezési idő megnő, bizonyos jeleket lassabban, nagyobb mozdulatokkal jelelünk a könnyebb megfigyelés, megértés érdekében, és a jelek egymás utáni, többszöri ismétlése is megfigyelhető. A szülők fontosnak tartják, hogy kezdetől fogva azt a jelet mutassák a gyerekek előtt is, amely egy adott szó, kifejezés tényleges jele, tehát a magyar jelnyelv lexikonát követik, de bizonyos esetekben ettől eltérően használnak olyan jeleket is, amelyeket hívhatnánk „dajkanyelvi jeleknek”. Például a REPÜLŐ (1. és 2. ábra) esetében a szárnyak jelzése a két kinyújtott karral történik, nem pedig az 'Y' kézforma adja vissza a repülő képét; azoknál a jeleknél pedig, amelyeknél több változat is él az általános használatban, azt a változatot részesítik előnyben, amelyik ikonikus, vagy bizonyos szempontból könnyebben megjeleníthető.

1. ábra
A REPÜLŐ jel jelnyelvi megfelelője

2. ábra
A REPÜLŐ jel gyermekjelnyelvi változata

L1 és L3 első jele (LÁMPA, illetve ESZIK) kilenc hónapos korban jelent meg; L2 tíz hónaposan jelezte először, hogy LÁMPA, majd BABA; F első, érthető, nagyjából pontosan kivitelezett jelét is tíz hónapos korban mutatta (KACSA). A jeleknél fonológiai tévesztések előfordulhatnak (Mayberry–Squires 2006), vagyis a kézforma, a jelkivitelezési hely, a mozgás, az orientáció valamelyike eltérhet a felnőttjelnyelvi változattól. Az 1. táblázat mutatja, hogy a vizsgálatban részt vett gyermekek mikorra és mennyi jelet sajátítottak el, illetve milyen volt a pontos és a szabálytalan formájú jelek aránya.

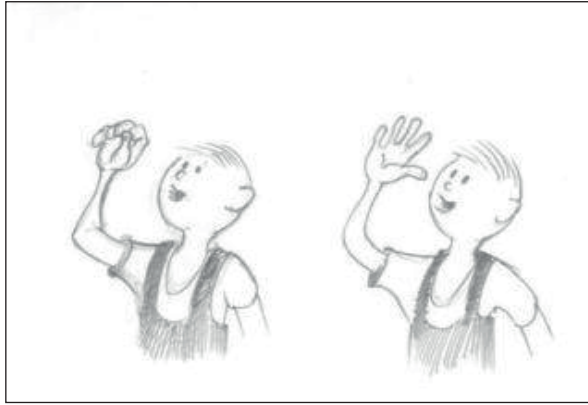
1. táblázat
A szülők által regisztrált, elsajátott jelek száma

Gyermek	Az elsajátított jelek száma	Életkor (hónap)	A szabályos és a szabálytalan jelek aránya
L ₁	42	18	24 : 18
L ₂	56	18	25 : 31
L ₃	26	16	13 : 13
F	49	18	18 : 31

Az első jeleket elemezve azt tapasztalhatjuk, hogy a LÁMPA (3. és 4. ábra) jel orientációja eltérő volt az első két lánynál, a tenyér felfelé nézett, mintha a lámpa felfelé világítana, míg L2-nél a kezdő kézforma volt eltérő ('S' helyett 'C/').

3. ábra
A LÁMPA jel jelnyelvi megfelelője

4. ábra

A LÁMPA jel gyermekjelnyelvi változata

Az ESZIK jelnél a kézforma volt pontatlan, 'A-t' (5. ábra) helyett 'O-1-2/' (6. ábra) jelent meg.

5. ábra

Az ESZIK jel jelnyelvi megfelelője

6. ábra

Az ESZIK jel gyermekjelnyelvi változata

A BABA jelnél csak a mozgásösszetevő volt pontos, a jelkivitelezési hely a test két oldala mellé esett, a kézforma 'C/' volt, az orientáció is eltért. A KACSA (7. ábra) kezdő kézformája volt még pontatlan, F 'C/'

kézforma helyett '5/' kézformát használ. Az ujjak mozgása pontos volt, a jelkivitelezési hely azonban nem a fej előtt, hanem a fej mellett történt.

7. ábra
A KACSA jel gyermekjelnyelvi változata

A jelek számát, szófajonkénti eloszlását a 2. táblázat mutatja. A jelnyelvek esetében a szófaji kategóriák nem esnek egybe a hagyományos leíró nyelvészeti kategóriákkal, a szófaji osztályozást a mondattani funkció jellege adja, továbbá a szón kifejezhető morfológiai és mondattani viszonyok, illetve a szó lehetséges előfordulása (Mongyi–Szabó 2004). Ezek alapján a jelnyelvi szófaji kategóriák a következők: tárgy- és tevékenységjelek, tulajdonságjelek, körülményhatározók, névmások, számnevek.

2. táblázat
A jelek száma

Gyermek	A jelek száma	Tárgyjel (darab)	Tevékenységjel (darab)	Tulajdonságjel (darab)	Egyéb (darab)
L ₁	42	26	13	1	2
L ₂	56	44	9	1	2
L ₃	26	20	4	-	2
F	49	28	15	4	2

A jelek száma jelenti a minimum egyszer megjelent jeleket, ezeknek általában a fele szerepel a gyermekek aktív jelkincsében, ezek azok, amelyeket napi rendszerességgel használnak, a többit csak akkor, ha a jeltárgy is jelen van a környezetükben. A kislányok csak olyan jeleket használnak, amelyeket a szülőktől láttak, F-nél a jelek között van két saját jel is, amelyeket nem az édesanya mutatott (FÉNYKÉPEZŐGÉP, PIHEN), ezek nem kerültek az elemzésbe.

Az előforduló jelek többsége tárgyjel, állatokra, járművekre, játékokra stb. vonatkoznak, például: APA, AUTÓ, EGÉR, JÁTÉK, KUTYA, MADÁR, MAJOM; mellettük találunk tevékenységjeleket, például: ALSZIK, DOLGOZIK, ESZIK, FÁZIK, ISZIK, PISIL; tulajdonságjeleket: BÜDÖS, ÉHES, PISZKOS; és szerepelnek névmások is, például: ENYÉM, ÉN. F a 49 jelből másfél éves korára három megfelelőjét mondja is: enni, inni, apa, több átfedés a két nyelv között nincsen, de ekkor összesen csupán tíz szót mond helyes hangsorral. L₁ és L₂ még nem beszélnek, L₃ körülbelül másfél évesen kezdett szavakat mondani.

A kezdeti jeleknél még nem lehet pontosan tudni, hogy a tárgyra vagy a cselekvésre vonatkoznak-e. Például az AUTÓ jel jelentheti az autót és az autóvezetést is, vagy a MADÁR jel utalhat a repülésre is. A tárgy- és a tevékenységjeleket tisztán el lehet különíteni a jelnyelvhasználatban. Ha a jelelő a tárgyra utal, akkor nem használ mimikát, és artikuláció kíséri a jelkivitelezést, de ha a tevékenységre, akkor már hiányzik az artikuláció, és a mimika kap szerepet, illetve a mozgás, amely pontosan kifejezi a cselekvés milyenségét.

A szülők a mimikát kezdetben érzelm kifejezésre használják, 24 hónapos kortól figyelhető meg a mimika jelentésmegkülönböztető szerepben, grammatikai funkcióval, ekkor jelennek meg a csak a siketekre jellemző arcjátékok (Mayberry–Squires 2006). Ha a jelek szerkezetét vizsgáljuk, elkülönítjük az egy- és a kétkézes jeleket. A jelnyelvekben a jeleket vagy egy kézzel jeleljük, vagy kettővel. Ha egy jel kétkézes, az egyik kéz (jobbkezeseknél a jobb, balkezeseknél a bal) mindig aktív szerepet játszik, ez a kéz a domináns, míg a másik, a passzív kéz segítő szerepet kap. A szülői feljegyzések segítségével megállapítható, hogy az egy- és a kétkézes jelek aránya a gyermekeknél: 24 : 11, 35 : 21, 19 : 7 és 25 : 22.

L3 minden jelet pontosan használ; L2 egy kétkézes jelet jelel egy kézzel: CICA; L1 5 kétkézes jel esetében (FÜRDIK, KAKI, ÓRA, SÍR, VÁSÁROL) egykezes változatot jelel; F négy kétkézes jelet jelelve alkalmaz egykezes formát (ÉHES, HELIKOPTER, SÍR, SÖTÉT); míg két egykezes jelet L1 és F két kézzel jelel (GYERTYA, NINCS, illetve FEST, ISZIK). A tévesen jelelt kétkézes jelek többsége tükörszimmetrikus jel, vagyis mindkét kéz azonos kézformájú, és ugyanolyan mozgást végez, például a SÍR jel gyermekjelnyelvi változata, amely a 8. ábrán látható.

8. ábra
A SÍR jel gyermekjelnyelvi változata

A kézformák elsajátítása

A magyar jelnyelv 54 kézformát használ. Egy jel kivitelezéséhez egy vagy két kézforma szükséges. Kettő akkor, ha kézformaváltás történik egy jelnyelvi jelen belül. A gyermekek a kézformákat fokozatosan sajátítják el, és ez összefüggésben van az ujjak függetlenedésével. A vizsgálatban részt vevő gyermekek 16 kézformát használnak a szülői feljegyzések segítségével vizsgált jelek kivitelezésekor (3. táblázat).

3. táblázat
Egy- és hatévesen használt kézformák

G	V	B	C
S	B+	A-t	5)
5	C-1-2	A	B/
O/	B-4	O-1-2/	C/

A kéz ujjainak függetlenedése több szakaszra osztható (Mongyi–Szabó 2004):

- a kéz egésze, illetve a hüvelykujj mozog;

- az ujjak egyszerre történő kinyújtása;
- az ujjak külön-külön is mozognak, ki tudja nyújtani őket a gyermek, de a középső és a gyűrűsujjak egyszerre mozognak;
- minden ujj egymástól függetlenül is mozog, szabályossá válnak a kézformák.

A szülői feljegyzések alapján a fenti kézformák közül a 'V' jelent meg a legkésőbb, a 18. hónap végén. Az ujjak még lazábbak, de a zárt 'B' is már több jelben szerepel, ám többnyire '5' kézforma jelenik meg meg, L2 azonban már korábban használja a 'C/' kézformát is. A gyerekek az ujjukat többnyire egyenesen tartják ('5'-t az '5') helyett), 17 hónaposan jelenik meg először az '5) kézforma (MENTŐ). Azoknál a jeleknél, ahol a kézforma szerepel rosszul, az alábbi cserék figyelhetők meg (4. táblázat).

4. táblázat
Kézformatévesztések

A helyes kézforma	A helyettesítő kézforma	Példa az előfordulásra
V	G 5	PISIL HOL?
4	G	ZEBRA
F	O-2-3/	CICA
5	S	MAMA
B	5) 5 B+	KROKODIL BABA ASZTAL
Y	5 G A B+ V	NINCS INNI REPÜLŐ TELEFON HINTA
5)	C/	MENTŐAUTÓ
C-1-2	C	MACI
H	B+	SZANDÁL
C-1-2	G	HALLÓKÉSZÜLÉK
L	G	FURÓ
3)	O-1-2	BOHÓC
C	G	ZSIRÁF

Három olyan kézforma van, amely mindhárom gyermeknél megjelenik helyettesítő kézformaként a vizsgált életkorig: a 'G', a 'B+' és az '5'. A 'G' kézforma hat kézforma helyettesítőjeként is szerepel. Az ökölben tartás és a mutatóujj kinyújtása korábban történik. Az '5' és a 'B+' kézforma 3-3 kézformát helyettesít kezdetben, mert az 5 ujj egyszerre történő kinyújtása megelőzi az ujjak zárt tartását vagy a mutató- és a középsőujj, vagy a hüvelyk- és kisujj egyszerre mozgatását, hasonlóan a 'B+' kézformánál a hüvelykujj függetlenedése a többi ujjtól korábbi jelenség. L2-nél figyelhető meg, hogy van egy olyan „kedvelt” kézforma, amely több jel használatakor is előfordul, az 'O-1-2/'. Ezt a kézformát használja az 'S', 'A-t' kézformák helyett. Emellett két jelnél használ olyan kézformát, amely nem része a magyar jelnyelv állományának.

A mozgás fejlődése

A jelnyelvi fejlődés során először a testtel párhuzamos fel-le, valamint az oldalirányú mozgás épül be a jelelésbe, majd a testtől kiinduló és a test felé tartó. Jellemző, hogy L1 jeleinek 93%-a, L2 jeleinek 95%-a, L3 jeleinek 62%-a pontos mozgással jelenik meg, míg F-nél ez az arány 96% a szülők visszaemlékezései alapján. Ezek a tévesztések főleg mikromozgásokat érintenek, vagyis a csukló, az ujjak mozognak tévesen, illetve a karok nagy íven (például ESIK-ESŐ, KÉR, VIRÁG, KUTYA, JÁTÉK). Az ESIK (9. ábra) jelnél hiányzik a csukló többszöri fel-le mozgatása, csak egyszer mozdul fentről lefelé; a KÉR (10. és 11. ábra) esetében a felnőttjelnyelvi mellkas felé irányuló mozgással ellentétben a gyerekek csak tartják a kezüket a mellkasuk előtt. A VIRÁG (12. ábra) jelnyelvi jelnél pedig a gyermekeknél hiányzik az ujjak rezgő mozgása. Mindez azzal magyarázható, hogy a motoros kontroll először a vállak és a könyök felett, később a csukló és az ujjak mozgása felett alakul ki (Mayberry–Squires 2006: 5). Ismétlődő mozgásokat még kevésbé használnak a gyerekek, például a HELIKOPTER (13. ábra) jelénél csak egyszer mozdul a jobb kéz, többször nem; a SÍR jelnél (8. ábra) szintén csak egyszer van lefelé irányuló mozgás, visszafelé már nincs.

9. ábra
Az ESIK (eső) jel jelnyelvi megfelelője

10. ábra
A KÉR jel jelnyelvi megfelelője

11. ábra
A KÉR jel gyermekjelnyelvi változata

12. ábra
A VIRÁG jel jelnyelvi megfelelője

13. ábra
A HELIKOPTER jel gyermekjelnyelvi változata

Hiányoznak még a kezek szimmetrikus mozgásai, illetve azok a mozgások, amelyeknél a két kéz mozgásiránya ellentétes, például az OLVAS jel esetében a kezek a mellkas előtt, két ellentétes irányban kifelé ($\leftarrow\rightarrow$), illetve utána befelé mozognak ($\rightarrow\leftarrow$), és nem egyszerre kifelé, majd befelé ($\nearrow \nwarrow$). A jelek kivitelezésére jellemző, hogy a mozgásuk nagyobb ívet ír le, például: AUTÓ (14. és 15. ábra), FEST, HAL, OLVAS, ZSIRÁF. Tévesen kivitelezett jel például a KROKODIL. Itt még a a gyermekek a csuklókat nem tudják összeérintve tartani, ezért a mozgásban a két kéz egymástól eltávolodik. Az ÉHES (16. ábra) esetében nincs meg a kifelé, illetve befelé megvalósuló jelelés, például F fel-le simogatja a hasát, és L3 ujjá is kifelé mozdul a KRUMPLI jelelésekor.

14. ábra
Az AUTÓ jel jelnyelvi megfelelője

15. ábra
Az AUTÓ jel gyermekjelnyelvi változata

16. ábra
Az ÉHES jel jelnyelvi megfelelője

A testhez közelítő, illetve távolító mozdulat, valamint a csuklóforgatás (például MENTŐAUTÓ), a körkörös mozgás még hiányzik a gyermekeknél 18 hónapos korban. A hullámmozgás a HAL (17. ábra) és a KÍGYÓ jeleknél már megjelenik, de L2-nél a HAL jelnél az ujjak is mozognak. A cikcakkmozgás még nem figyelhető meg.

17. ábra
A HAL jel jelnyelvi megfelelője

Az orientáció kialakulása

A kézfej tartása kevésbé bizonytalan a vizsgált gyermekeknél, jobban követi a felnőttkivitelezést, mint a kézforma vagy a mozgás. Csupán hat esetben figyelhető meg eltérés. A KACSA (7. ábra) jelnél a tenyér testtől kifelé néz, és nem vele párhuzamosan, jobban utánozva ezzel a csőr helyzetét, és a kivitelezés is könnyebb. A PISZKOS és a DOLGOZIK jeleknél felfelé, illetve lefelé van fordítva a tenyér; az ISZIK jelnél a test felé és nem oldalirányban kifelé; a LÁMPA (4. ábra) jelnél felfelé, utalva ezzel talán arra, hogy a lámpa, a csillár a plafonon található; a BABA (18. ábra) jelnél a mellkas felé és nem felfelé, jobban utánozva ezzel az ölelést.

18. ábra
A BABA jel gyermekjelnyelvi változata

A jelkivitelezési hely fejlődése

A legegyszerűbb feladat azt követni, hogy egy jel hol jelenik meg a térben. Csupán öt jelnél hibás a jelkivitelezési hely. Négy jelnél L2 változtatja meg, például a HALLÓKÉSZÜLÉK-nél nem a fülkagyló mögé, hanem a fülére mutat, a SZANDÁL tépőzárra utaló mozdulata pedig a könyöknél jelenik meg; F-nél a már említett KACSA (7. ábra) a hibásan kivitelezett jel. Ez utóbbinál a karok rövideysége miatt nehéz a fejtetőt a csuklóval érinteni, a jel ezért jelenik meg máshol.

A jelek kapcsolása 18–23 (Baker – van den Bogaerde – Woll 2005: 49), 18–21 (Agrawal 2005) hónapos korban jelenik meg, ez megfelel a hangzó nyelvek kétszavas közleményeinek. A kombinációk kezdetben a tárgyjel és a tevékenységjel összetételei. L3 még nem kapcsol jeleket; L1 egy összetételt használ másfél éves korától: APA DOLGOZIK; F először 15 hónaposan mutatta: MADÁR ESZIK, illetve 16 hónaposan keverve a hangzó nyelvvel: mama DOLGOZIK. Ő a 18. hónap végén egy többtagú mondatot is mondott, illetve jelelt keverve: VIRÁG nem (fejrázással) ESZIK pipi. L2 18 hónaposan kezdett kétjeles közléseket jelelni.

Következtetés

A szülői visszaemlékezések és feljegyzések segítségével azt tapasztalhatjuk, hogy az első jelek 9–10 hónapos korban jelentek meg a vizsgálatban részt vett gyermekeknél, és a jelkincs 18 hónapos korra átlagosan eléri a 43 jelet. A kezdeti jeleknél a kéz és az ujjak tartása lazább, szerkezetük szerint többnyire egykezesek, és a környezetben látott jelenségekhez kötődnek. Bizonyos kézformák mind a három gyermeknél korábban jelentkeznek, a makromozgások közül a függőleges oda-vissza irányú mozgások elsajátítása történik meg a legkorábban, majd a vízszinteseké, később pedig megjelennek a mikromozgások. A kézfej tartása már az első

jelek megjelenésétől számítva sokkal biztosabb, mint a többi összetevő, és a jelek megjelenésének helye is pontosan követi a felnőttjelnelyvi mintát.

A vizsgálati módszer pontosabb eredményeket adna, ha nemcsak a szülői feljegyzésekre lehetne hagyatkozni, hanem lehetőség lenne kamerás megfigyelésre mind a gyermekek produkcióját, mind a szülő-gyermek interakciót illetően. Így vizsgálhatók lennének még a kommunikáció sajátosságai, a párbeszéd és a megerősítések jellege is. Továbbá érdemes lenne a vizsgálatban részt vevő gyermekek további jelenlyvi fejlődését tanulmányozni, megfigyelve a térindexálás, a mimika, a névmás- és a proformhasználat fejlődését.

A jelek elsajátításának, bővülésének üteme egyénfüggő. A jelenlyvhasználatnak a siket családokban óriási szerepe van, mert a gyermek számára az egyetlen hozzáférhető nyelv a jelenlyv. A halló gyermekeknél elsősorban az anya-gyermek kapcsolat erősödik a közös nyelvhasználattal, általa épül ki a gyermek nyelve, illetve fejlődik a kommunikatív kompetenciája. A korai anya-gyermek kapcsolatban is nagy szerepe lehet annak, ha a kicsi, annak ellenére, hogy halló, megtanul jeleket is, amelyekkel már az első szavak megjelenése előtt is képes kifejezni a kéréseit, az észrevételeit, az örömeit vagy a gondjait, csökkentve ezzel a szülők és a gyermek szorongását is.

Irodalom

- Agrawal, Mohit 2005. *Sign language acquisition*. <http://www.cse.iitk.ac.in/users/hk/cs789/projects/mohitpree.pdf> (2012. október 24.)
- Baker, Anne – van den Bogaerde, Beppie – Woll, Bencie 2005. Methods and procedures in sign language acquisition studies. *Sign Language & Linguistics* 8: 7–58. <https://doi.org/10.1075/sll.8.1.03bak>
- Bartha Csilla – Hattyár Helga – Szabó Mária Helga 2006. A magyarországi siketek közössége és a magyarországi jelenlyv In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 852–906.
- Bonvillian, John D. – Orlansky, Michael D. – Novack, Lesley Lazi 1983. Developmental Milestones: Sign Language Acquisition and Motor Development. *Child Development* 54: 1435–1445. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1983.tb00059.x>
- Hattyár Helga 2008. *A magyarországi siketek nyelvelsajátításának és nyelvhasználatának szociolingvisztikai vizsgálata*. Doktori disszertáció. ELTE BTK.
- Mayberry, Rachel I. – Squires, Bonita 2006. Sign Language Acquisition. In: Lieven, Elena (ed.) *Language Acquisition. Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford. <https://doi.org/10.1016/B0-08-044854-2/00854-3>
- McEntee, Lisa – Kyle, Jim G. – Ackerman, Jennifer 1996. *Deaf children developing sign*. Final report to Leverhulme. Bristol, Centre for Deaf Studies. Trust.
- Mongyi Péter – Szabó Mária Helga 2004. A jelenlyv nyelvészeti megközelítései. *Jelenlyvi Tolmácsképzés sorozat*. Fogyatékosok Esélye Közalapítvány. Budapest.
- Woolfe, Tyron – Herman, Rosalind – Roy, Penny – Woll, Bencie 2010. Early vocabulary development in deaf native signers: a British Sign Language adaptation of the communicative development inventories. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 51: 322–331. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2009.02151.x>

Az ábrákat Vincze Tamás készítette.

Kozma, Krisztina

Early stages in sign language development of deaf and normally hearing children

According to scientific results, deaf children acquire sign language in the same rhythm and phase as normally hearing children acquire language. The first signs occur already before the age of one and early sign vocabulary develops fast in the first two years. This study investigates three situations of early sign language acquisition: deaf children with deaf parents, deaf children with normally hearing parents, and normally hearing children in families using sign language. The investigation particularly focuses on the first signs, their time of occurrence, structure, and the analysis of their components. Observations and recollections from parents help us learn about early sign language communication: how the mother calls the attention of the child, what hand shapes occur first, and how sign language use develops over time.

Kulcsszók: siket gyermek, jelnyelv-elsajátítás, korai jelkincs, jelek összetevői

Keywords: deaf children, sign language acquisition, early sign vocabulary, components of signs

Az írás szerzőjéről

Kozma Krisztina

Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége, Budapest, Magyarország

kozminikriszti[kukac]gmail.com